

СОЦИО-ЕКОНОМСКИТЕ АСПЕКТИ НА ПРОБЛЕМОТ НА НЕВРАБОТЕНОСТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Проф. д-р Љупчо Печијарески, Економски факултет-Прилеп
Доц. д-р Димитар Николоски, Економски факултет-Прилеп
М-р Горан Печијарески, Центар за економски, социјален и културен развој на
Република Македонија

ВОВЕД

Поновата македонска историја е испреплетена со турбулентни настани што со себе ги носи, две децении долгиот транзициски процес. Сведоци сме на коренити промени во општествениот, политичкиот и економскиот живот. Македонското општество стана демократско и повеќепартиско, власта се издиференцира како законодавна, извршна и судска, а стопанството стана доминантно пазарно ориентирано (Печијарески и Роческа, 1998). Сосема очекувано, сите овие промени беа придружени со низа тешкотии карактеристични за една млада држава, но без поговор најдлабоки и најдраматични беа негативните последици во економското живеење. Македонското општество стана екстремно раслоено, со развишана средна класа, огромен процент на осиромашена популација и мала, но економски и политички моќна елита (Печијарески, Николоски и Димески, 2002).

Бројни се критериумите според кои процесот на транзиција би се сметал за завршен. Според тврдењата на некои критичари на транзицијата, самиот факт што плурализмот и пазарната економија станаа доминантни концепти на општественото и економското уредување, покажува дека процесот на транзиција е завршен (Svejnar, 2002). Сепак, денес не е мал бројот на проблемите со коишто се соочуваат поранешните социјалистички земји кои од транзицискиот, постепено преминуваат во посттранзициски период на развој. Токму поради тоа, денес, наместо расправа за процесот на транзиција, многу порелевантно е отпочнување со решавањето на посттранзициските последици, пред сè, во сферата на економијата.

Доколку се сака да се изврши рангирање на проблемите со коишто се соочува Република Македонија во моментот, тогаш лидерското место, во секој случај, ќе го заземе проблемот на невработеноста. Тоа што фрапира во третманот на невработеноста во нашата земја е крајно непрофесионалниот однос во третирањето на овој проблем. Без занемарување на обидите на извесни научни кругови и владини тела во третирањето на проблемот на невработеноста во Македонија, сепак, општа е констатацијата дека не постои општ изграден фронт за надминување на овој сериозен проблем, односно не постои единствена изградена политика на вработување (Јанеска, 2002). Научниот третман на проблемот на невработеноста би требало да опфати повеќе аспекти почнувајќи од идентификување на причините за високата невработеност, преку детерминирањето на карактеристиките на пазарот на трудот и структурата на невработените, па сè до утврдувањето на расположливите инструменти во борбата за намалување на невработеноста. Без систематски и научен пристап во третирањето на овој проблем, секои мерки би биле парцијални според својот опфат, и би имале ограничен домен на дејствување.

Предмет на истражување во овој труд се социо-економските аспекти на проблемот на невработеноста во Република Македонија, што вклучува анализа на генезата на невработеноста, нејзините главни карактеристики и социјалните импликации. Целта на истражувањето е да се фрли нова светлина врз проблемот на невработеноста во Република Македонија од еден интердисциплинарен аспект и врз основа на тоа да бидат трасирани насоки за соодветни препораки за намалување на високата невработеност.

Генеа на проблемот на невработеноста

Во третирањето на еден проблем, што систематски се манифестира на национално ниво во еден подолг временски период, каков што е проблемот на невработеноста, неопходно е најпрво да се идентификува генезата на проблемот, односно причините за неговото манифестирање.

Во скоро сите пост-социјалистички економии без исклучок во почетната фаза од транзицијата настана брз пораст на невработеноста. Причините за наглиот пораст на невработеноста се состоеја во иницијалниот транзициски шок, предизвикан од процесите на реструктурирање и реалокација (Blanchard, 1997). Процесот на реструктурирање, пред сè, се однесуваше на сопственичката трансформација од поранешната државна, во новата приватна сопственост. Притоа, приватниот сектор во себе ги вклучува како приватизирани претпријатија што претходно беа во државна сопственост, така и *de novo* формираните приватни претпријатија. Реалокацијата, како процес, се однесуваше на постепено пренасочување на економската активност од сферата на индустријата и земјоделството кон секторот на услужните дејности којшто долго време беше занемаруван од страна на поранешните социјалистички режими. Сепак, ваквите глобални процеси во транзициските земји се карактеризираат со одредени специфичности што произлегуваат од идиосинкратскиот карактер на нивните економии.

Карактеристично за пред-транзицискиот период беше тоа што не постоеше класичен пазар на труд, а според тоа и концептот на отворена невработеност (Svejnar, 1999). Класичните централно-планирани социјалистички економии настојуваша да го „отстранат“ проблемот на невработеноста преку прекумерно вработување во државниот сектор. Примарна цел на ваквото потиснување на невработеноста беше: прво, да се ублажат социјалните тензии што би се појавиле со неа; и второ, да се прикаже социјалистичкиот режим како супериорна форма на организирање на општеството. Исклучок од останатиот социјалистички свет беше поранешна Југославија, каде што постоеја извесни форми на пазар на трудот и каде што формално концептот на отворена невработеност беше признат (Славески, 2001). Сепак, постојат извесни критики што ја истакнуваат ограничената форма на отворена невработеност во поранешна Југославија, поради политичкиот интервенционизам во пазарот на труд во земјата (Boeri, 1997). Со оглед на тоа што во рамките на Југославија постоеја значителни регионални разлики во економскиот развој, тоа своевидно се отсликуваше и на пазарот на труд. Додека извесни региони беа високоразвиени и се карактеризираа со ниска невработеност, други во континуитет страдаа од неразвиеност и висока невработеност.

Во поглед на причините за високата невработеност во Република Македонија потребно е да се имаат предвид повеќе околности. Прво, основна причина за транзициската рецесија беше иницијалниот шок предизвикан од системските и структурните општествени и економски промени што во себе испреплетуваа повеќе процеси, како што се: либерализација на трговијата, приватизација, денационализација и т.н. Најочигледен индикатор за транзициската рецесија е падот на бруто домашниот производ којшто, и покрај подоцнежната стабилизација, сè уште го нема достигнато нивото од 1989 година. Второ, Република Македонија, како неразвиено подрачје во

рамките на поранешна Југославија, се карактеризираше со релативно висока стапка на невработеност уште во пред-транзициониот период. Овој факт е од особена важност, со оглед на тоа дека повеќето транзициски земји влегоа во процесот на транзиција со виртуелно непостоечка невработеност. Трето, иницијалниот транзициски шок што ги погоди без исклучок сите земји во транзиција, во случајот на Македонија беше засилен со колатералните ефекти од политичката нестабилност во регионот на Југоисточна Европа. Четврто, со оглед на долгогодишната перзистентност на економската криза во Македонија, таа со текот на времето доби карактер на продлабочена економска депресија, за чиешто надминување е потребен пакет од интегрални економски мерки. Петто, Република Македонија и регионот на Југоисточна Европа не останаа изолирани ниту од негативните макроекономски тенденции предизвикани од глобалната економска криза којашто, исто така, остави свои последици врз функционирањето на пазарот на труд.

Во поголем дел од транзицискиот период миксот на макроекономските политики се карактеризираше со крајно рестриктивни монетарна и фискална политика. Рестриктивноста на монетарната политика може да се согледа преку ниското ниво на понуда на парична маса и високите реални каматни стапки (Gligorov and Mojsavska, 2005). Од друга страна, водењето на фискалната политика за време на овој период се одликуваше со претпазливост со оглед на тоа дека буџетскиот дефицит не надминуваше 2 проценти од БДП. Сепак, овој микс на макроекономските политики придонесе за бавен развој на македонската економија и во крајна истанца влијаеше на ниската стапка на креирање работни места во формалниот сектор и перзистентната невработеност.

Имајќи ги предвид горенаведените моменти, може да се заклучи дека невработеноста во Република Македонија не е од привремен карактер, што од своја страна укажува на своевидни структурни нарушувања на пазарот на труд. Од таа гледна точка, пазарот на труд во Република Македонија се наоѓа во своевиден суб-оптимален еквилибриум што ги означува перзистентноста на невработеноста и недоволната искористеност на еден од највредните ресурси – човечкиот. Сето тоа наметнува потреба за натамошно темелно истражување на карактерот на невработеноста и истражување на политиките во насока на нејзино намалување.

Карактеристики на невработеноста

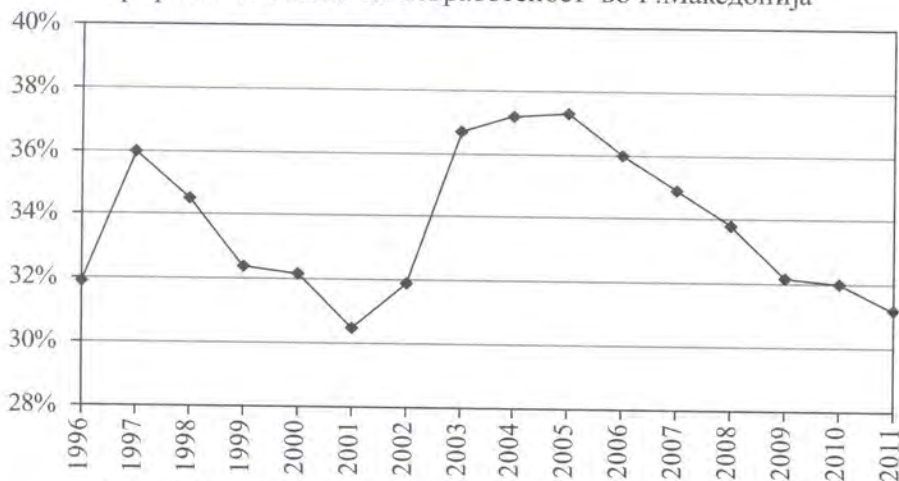
Со цел да бидат анализирани карактеристиките на невработеноста во Република Македонија, неопходно е да се направи пресек на состојбите на пазарот на трудот. На тој начин полесно би се лоцирал проблемот на невработеноста, особено оние сегменти во рамките на работната сила кои најмногу се погодени од овој проблем. Во тој контекст, значајно е да се забележи дека македонскиот пазар на труд споделува слични карактеристики со останатите земји во регионот на Југоисточна Европа коишто сèуште се соочуваат со голем број транзициски предизвици во својот развоен пат кон евроинтеграциските процеси. Движењето на стапката на невработеност во Република Македонија во периодот од 1996 до 2011 година е прикажано на Графикон 1.

Што се однесува до карактеристиките на пазарот на труд во Република Македонија, треба да се имаат предвид неколку специфики.

Прво, стапката на учество во работната сила е мошне ниска во текот на целиот транзициски период што, од друга страна, укажува на големото учество на неактивното население. Оваа појава особено е карактеристична кај помладото население (од 15 до 24 години) кај коешто, заради неповолните перспективи на пазарот на труд, се јавува феноменот на продолжено школување во високото образование. Исто така, стапката на учество е помала кај жените отколку кај мажите, а ова особено е нагласено кај етничките заедници со муслиманска веросиповед. За намалување на стапката на учество

придонесува и предвременото пензионирање како и сè поизразениот процес на емиграција на македонската работна сила (Јанеска, 2001).

Графикон 1. Стапка на невработеност во Р.Македонија

Извор: Државен завод за статистика на Р.Македонија

Второ, пазарот на труд во Република Македонија се одликува со изразена сегментација (Николоски, 2011). Тоа значи дека одделни категории од работната сила се соочуваат со релативно висока веројатност да станат невработени или да останат во контингентот на невработени во текот на подолг временски период. Во тој поглед, посебно се издвојуваат младите како и работниците со пониски квалификации, чие идентификување како особено сензибилни слоеви на пазарот на трудот (кои се во поголема мера подложни на невработеност) е од особено значење за преземање натамошни мерки за намалување на невработеноста. Така, стапката на невработеност кај најмладата група работници (на возраст помеѓу 15 и 24 години) е речиси двојно повисока од просечната стапка на невработеност. Слично, стапката на невработеност на лицата со завршено само основно образование е значително повисока од просечната стапка на невработеност.

Трето, доколку се има предвид динамиката на пазарот на труд, може да се заклучи дека македонскиот пазар на труд е изразито стагнантен. На тоа укажува фактот што стапката на премин од невработеност кон вработување е скоро двојно помала од стапката на премин од невработеност кон неактивност. Слично, стапката на премин од неактивност кон вработување е скоро двапати помала од стапката на премин од неактивност кон невработеност. Тоа значи дека причините за високата невработеност во Република Македонија не треба да се бараат во високата стапка на премин од вработеност кон невработеност, но во многу малата веројатност за излез од состојбата на невработеност (Nikoloski, 2004).

Четврто, доминантен дел од невработените во Македонија (повеќе од 80 проценти) се долгорочно невработени, што укажува на високата стапка на депресијација на човековиот капитал. За долгорочно невработени се сметаат оние работници кои бараат работа подолго од една година. Со оглед на тоа што оваа категорија невработени се посебно погодени од ефектот на „застарување“ на вештините со кои располагаат, за нив се неопходни посебни мерки. Како резултат на долгорочната невработеност пазарот на труд во Република Македонија, впрочем како и во останатите земји во транзиција, стана помалку динамичен, со изразено стагнантен контингент на невработени, што постепено води кон зголемување на невработеноста (Svejnjar, 2002).

Петто, за разлика од другите земји во транзиција, во Република Македонија не настана значајна секторска реалокација на работната сила. Како што беше погоре истакнато, генералниот тренд на промените во вработувањето во земјите во транзиција се состои во намалување на секторите на индустријата и земјоделството, а постепено зголемување на секторот на услугите, што беше занемаруван во пред-транзицискиот период. Во тој поглед, секторската реалокација во Македонија е многу поблиска до регионалните карактеристики на нискоразвиените транзициски економии од Југоисточна Европа, каде што сеуште е големо ангажирањето на работната сила во земјоделството, а во услужниот сектор и натаму стагнира.

Шесто, во услови кога отсуствува креирање нови работни места во формалниот сектор, особено значајна улога добиваат алтернативните механизми за прилагодување на пазарот на труд како што се вработување во неформалниот сектор, емиграцијата и неактивноста. Тоа посебно го отежнува истражувањето на карактеристиките на пазарот на труд, бидејќи обемот и структурата на овие алтернативни механизми за прилагодување на пазарот на труд не може точно да се утврди и најчесто е предмет на паушални проценки. При тоа, како манифестна придружна појава се јавува подвработеност, каде што висококвалификуваните кадри се занимаваат со нископродуктивни економски активности или, пак, имаат несоодветни форми на вработување (Николоски, 2001). Од друга страна, високиот процент на вработени во неформалниот сектор, емиграцијата и неактивното население создаваат контроверзи при мерењето на невработеноста.

Во овој контекст треба да се истакне уште дека перзистентноста на невработеноста во Република Македонија и нејзиниот долгорочен карактер имаат своевидно влијание и врз одржливата стапка на невработеност (Nikoloski, 2009). Имено, променетата структура на невработеноста во којашто доминантно учество има долгорочната невработеност, предизвика значителен дел од работната сила да стане невработлив, наоѓајќи се на границата помеѓу невработеност и неактивност. Зголемената одржлива стапка на невработеност, исто така, произлегува и од намалената просторна и професионална мобилност на работната сила. Оттаму, при преземањето мерки за намалување на невработеноста, меѓу другото, ќе треба да се влијае во насока на промена на структурата и карактерот на невработеноста.

Социјални импликации од невработеноста

Претходно евидентираниите карактеристики на невработеноста не само што даваат јасна слика за состојбите и функционирањето на пазарот на труд во нашата држава, туку, истовремено, упатуваат на бројни импликации во сферата на социјалното живеење на граѓаните на Република Македонија. Имено, невработеноста претставува клучен генератор на високите стапки на сиромаштија, нееднаквост и социјална експлузација коишто на крајно егзактен начин ги оцртуваат хоризонтите како на постојниот квалитет на живот на граѓаните, така и на нивните перспективи во однос на градењето на подобро индивидуално и општествено утре.

Исто така, зголемената невработеност, односно нејзините недоволни социјални импликации (пред сè, зголемувањето на сиромаштијата, нееднаквоста и социјалната експлузација) негативно се одразува и врз прифатеноста на реформите од страна на граѓаните. Така, невработеноста директно влијае врз намалувањето на средната класа, односно го забрзува процесот на поделба на граѓаните, на еден поголем дел кои, не можејќи од сопствениот труд да егзистираат, сè повеќе осиромашуваат и, еден мал дел – економската и политичката елита, кои за кратко време стекнаа големи богатства. Првите, кои се наоѓаат на маргините, незадоволни од сопствената улога во општеството, сè повеќе ја губат довербата во економските реформи втемелени врз постојната макроекономска политика. Останати без работа, осиромашени, препуштени

сами на себе, сè помалку веруваат во новите вредносни ориентири на демократско-либералниот модел на економско и општествено живеење и сè почесто, со носталгија, се сеќаваат на егалитарните и традиционалните вредности, карактеристични за претходниот социјалистички општествен систем. Тоа влијае врз нивните ставови за прифаќање на промените, односно ги прави да бидат демотивирани, летаргични и пасивни набљудувачи на она што се случива околу нив.

Истовремено, невработеноста, со влошувањето на животниот стандард на граѓаните, директно влијае и врз политичко-безбедносната состојба во државата. Таа дејствува како генератор на етничките, конфесионалните и политичките конфликти, изострувајќи ги различните политички и етички интереси на ниво на отворени и безобѕирни судири коишто претставуваат перманентна закана за политичката стабилност во државата. Ваквите состојби, во голема мера, влијаат врз намалувањето на социјалната интеграција и кохезија на македонското општество.

Неможноста на македонскиот пазар на труд да ги апсорбира новозавршените млади високообразовани кадри води и кон таканаречената појава на „одлив на мозоци“, односно до сè поинтензивното нивно напуштање на државата и вработување во странство. Тоа има долгорочни негативни последици, затоа што Македонија останува без најквалитетната и најкреативната работна сила во којашто инвестирала и којашто со своите потенцијали и знаења и е неопходна за излез од постојната сложена општествена ситуација.

Исто така, невработеноста има силно влијание и врз функционирањето на бракот и семејството во Република Македонија. Младите невработени луѓе, заради лошата материјална состојба, сè поретко се решаваат да стапат во брак, што има свое влијание и врз демографската структура на населението. Дури и оние кои имаат формирано семејства, повторно заради лошите материјални услови, често, во секојдневниот живот, имаат конфликти, што не ретко завршуваат и со развод.

Во секој случај, евидентно е дека невработеноста не може да се посматра само како економски проблем, односно таа има многу пошироки општествени рефлексии. Статусот на вработен, покрај економската сигурност, овозможува бројни формални и неформални интеракции, влијае врз културниот и социјалниот идентитет на поединецот, ја стимулира неговата самопочит и му овозможува самоактуализација. Имено, невработените, незадоволни од својот живот, како заради лошата материјална положба, така и заради маргинализираниот социјален статус, во поголема мера, во однос на вработените, се склони кон: депресија, анксиозност, демотивираност, губење на самодоверба и самопочит, чувство на безнадежност и очај. Невработеноста, исто така, стимулира појава на различни облици социјална патологија, поаѓајќи од ситен криминал, алкохолзам, дрога, проституција, организиран криминал на ниво на мафија, убиства и самоубиства.

Институции на пазарот на труд

Институциите на пазарот на труд се битен елемент кој што го креира целокупниот амбиент на пазарот на трудот во една земја. За периодот пред отпочнувањето на транзицијата кон пазарниот начин на стопанисување беше карактеристично отсуството на институциите на пазарот на трудот или пак нивно постоење во фиктивна форма, без при тоа да имаат вистински ефект врз функционирањето на оптималната алокација на трудот во рамките на една национална економија. Со преминот кон пазарна економија и со креирањето на пазарите на труд во земјите во транзиција, посебно дојде до израз значењето на дизајнирањето на институциите на пазарот на трудот. При тоа, посебно значајни се: Легислативата за заштита на вработените, пасивните и активните политики во третманот на невработените, релативната моќ на синдикатите, институции одговорни за креирање

пазарен амбиент, регулаторните институции, институциите задолжени за стабилизација на пазарот, институциите одговорни за легитимитетот на пазарот и др.

Што се однесува до легислативата за заштита на вработените, истата има за цел да ја ограничи слободата на работодавците при отпуштањето на вработените, заштитувајќи ги на тој начин вработените од некоректно однесување на работодавците кон нив. Мерењето на стриктноста на легислативата се врши преку индекси кои во основа ги земаат предвид: легислативата за редовен работен однос, легислативата за привремено вработување и легислативата што ги регулира колективните отпуштања од работа. Спредбата на легислативата за заштита на вработените во Република Македонија со онаа во останатите земји од Европската унија, покажува: прво, дека постои значителна диверзифицираност во стриктноста на легислативата и второ, се тежнеат кон прифаќање на легислатива која се наоѓа во средината на скалата што ја изразува флексибилноста на пазарот на труд.

Пасивната политика за намалување на невработеноста којашто, во основа, се состои од овозможување социјална помош за невработените, за определен временски период по губењето на работните места (со единствена цел, од една страна, да се ублажи лошата материјална состојба на овие лица, а од друга, да се намали понудата на работна сила) во Република Македонија не ги дава посакуваните ефекти што, на некој начин, е и очекувано. Имено, големата стапка на невработеност во Република Македонија и нискиот бруто домашен производ (што сам по себе ги лимитира средствата во буџетот наменети за социјални трансфери), несомнено укажуваат на фактот дека проблемот на невработеноста не може да биде решен со пасивна политика, односно со намалување на притисокот од страна на понудата на работна сила, туку со изнаоѓање начини за нејзино активно вклучување во стопанскиот и општествениот живот на државата.

Исто така, заради големиот број пензионери, односно оптоварениот пензиски фонд и слабата економска моќ на државата, во Република Македонија не е можно да дојде до зголемување на бројот на работните места преку намалување на, со закон, пропишаната горна старосна граница на вработеност, како една од можните мерки на пасивната политика за намалување на невработеноста. Се чини дека една од мерките на пасивната политика, којашто може да се примени во Република Македонија за намалување на секундарната понуда на работната сила е доделувањето на стипендии за продолжување на школувањето на младите талентирани кадри. Со тоа, од една страна, за определен период, би се намалила потребата од вработување, а од друга, би се добило во квалитет и стручност на високообразовниот кадар. Сепак, и оваа мерка може да даде само парцијални и краткорочни ефекти. Таа дава позитивни ефекти само на краток рок, додека долгорочно гледано проблемот останува и натаму присутен.

Во секој случај, Република Македонија, е далеку од тоа проблемот на невработеноста да го решава со мерки на пасивните политики, не само заради претходно споменатите причини, но и заради фактот што овие мерки, особено социјалните надоместоци што се примаат врз основа на невработеност (доколку би биле со повисок износ) можат да ги поттикнат невработените да останат невработени во еден подолг временски период.

Несомнено, излезот од постојната состојба треба де се бара во мерките на активните политики за намалување на невработеноста што имаат за цел да го олеснат повторното стапување на невработените во работен однос. Овие мерки можат да бидат индиректни и директни. Индиректните активни мерки за намалување на невработеноста се однесуваат на поттикнувањето на производството, со што ќе се создадат претпоставки за отворање нови работни места. Тука спаѓаат: формирањето фондови за развој на малите и средни претпријатија, намалувањето на даноците на работодавачите за новопримените работници, како и определени облици на структурни реформи во стопанството коишто ќе создаваат претпоставки за изградба на нови производни капацитети. Директните активни мерки за намалување на невработеноста, главно, се

однесуваат на оние мерки што ја зголемуваат куповната моќ на граѓаните, а со тоа би се создале претпоставки за зголемување на вкупната побарувачка на услуги и нови производи. Овие мерки се состојат од: воведување јавни работи, што ќе овозможат отворање нови работни места; обезбедување преквалификација, тренинг, асистирање при вработување; директно субвенционирање на претпријатијата за креирање нови работни места; намалување на работното време; поттикнување на економската и демографската мобилност; и намалување на работењето "на црно" преку преземање соодветни мерки подготвени од страна на ресорното министерство.

Во секој случај крајно време е да се посвети многу поголемо внимание во осмислувањето и спроведувањето на мерките на активната политика за намалување на невработеоста. Во тој контекст, неопходно е, од една страна, да подготви детален план за намалување на регионалните разлики на невработеноста, а од друга, да креира нов модерен план на активната политика за намалување на невработеноста според европските стандарди (коишто ќе опфати и еден поголем дел од претходно наброените мерки), секако, прилагодени на постојните состојби на општествениот живот во Република Македонија. Исто така, неопходно е да се одвојат многу повеќе средства од оние што ги издвојува сега за нивна имплементација во конкретната општествена пракса.

Што се однесува до функционирањето на синдикатите може да се каже дека во овој момент е присутен трендот на децентрализација, како во процесот на организирање, така и во процесот на преговарање, што секако претставува позитивен процес. Сепак, од друга страна, треба да се истакне дека во досегашното функционирање во посттранзицискиот период синдикатот во Република Македонија не покажа реална моќ во заштитата на правата и животниот стандард на своите членови. Имено, водечките луѓе на синдикатот, кога се во прашање колективните договори, особено кога е во прашање утврдувањето на минималната плата имаат, во голема мера, подредена улога, односно не успеваат да ги наметнат барањата на своите членови. Исто така, се чини и при креирањето на новиот Закон за работни односи синдикатот, како еден од социјалните партнери, не успеа, во некоја поголема мера, да влијае врз заштитата на правата на вработените во однос на сите три суштински аспекти: легислативата за редовен работен однос, легислативата за привремено вработување и легислативата што ги регулира колективните и индивидуалните отпуштања од работа.

Институциите одговорни за креирање на пазарниот амбиент, во основа, имаат за задача да ги штитат сопственичките права и да го стимулираат навременото извршување на договорите меѓу стопанските субјекти. Овие институции, како впрочем и целиот судски систем во Република Македонија, во посттранзицискиот период лошо функционираа што резултираше со бројни негативни економски импликации. Овде логично се наметнува потребата дека, доколку се сака побрз економски раст и развој, втемелен врз принципите на пазарната економија, како еден од основните фактори за подобрување на состојбите со невработеноста, тогаш се неопходни реформи и на судството.

Регулаторните институции сè уште го немаат најдено своето вистинско место во нашата држава, а со самото тоа не функционира и владината регулација. Ова им овозможува на претпријатијата, што функционираат во Република Македонија врз принципот на природен монопол, да ги зголемуваат цените на своите услуги на штета на животниот стандард на граѓаните. За надминување на овие состојби е неопходно во нашата држава, во согласност со стандардите на развиените пазарни економии, како самостојни и независни да се етаблираат регулаторните институции. Ова треба да се направи што побрзо со самиот факт што ваквата констатација, во крајно експлицитна форма, е присутна и во Економската програма на Владата.

Што се однесува до институциите задолжени за стабилизација на пазарот, пред сè, тука се мисли на централната банка и Министерството за финансии на Република

Македонија, може да се констатира дека тие во изминатиот период успешно ја извршија својата задача во одржувањето на макроекономската стабилност, односно во одржувањето на високата ценовна стабилност, елиминирањето на цикличните движења и справувањето со финансиските кризи. Сепак, како што и претходно истакнавме, се чини дека сега е време за извесни корекции во постојната монетарна политика, што би биле во функција на побрз економски раст и развој.

Кога се во прашање институциите одговорни за легитимитетот на пазарот (пред сè тука се мисли на пензискиот и здравствениот фонд), без претерување може да се каже дека тие, заглавени во своите реформи, во изминатиот период воопшто не придонесоа ниту во стабилизирањето, ниту во развојот и подобрувањето на социјалниот и економскиот живот на граѓаните во Република Македонија. Нивното организациско реструктурирање трае премногу долго, а ефектите се поразителни, особено кога е во прашање здравствениот фонд. Во тој контекст, неопходни се посоеопфатни мерки за нивно побрзо и поуспешно етаблирање во согласност со законитостите на пазарната економија.

Препораки за намалување на невработеноста

По идентификувањето на причините, карактерот и социјалните последици на невработеноста во Република Македонија, се наметнува прашањето кои чекори треба да се преземат за подобрување на состојбите, односно за создавање претпоставки за намалување на невработеноста. Во тој контекст, на теоретско рамниште, се отвора дилемата дали невработеноста е проблем што се манифестира како резултат на шок на страната на побарувачката или на страната на понудата? Иницијалната транзициска рецесија, што предизвика пад во бруто домашниот производ и индустриското производство за последица имаше зголемена невработеност којашто, пред сè, произлегуваше од намалувањето на општествениот (државниот) сектор. Врз основа на ова може да се заклучи дека првобитно, невработеноста произлегуваше од претпоставките за намалената агрегатна побарувачка, манифестирајќи се како проблем на страната на побарувачката. Но, имајќи го предвид долготрајниот карактер на економската депресија, таа своевидно се одрази и врз пазарот на труд, создавајќи стагнантен и раслоен пазар на труд на којшто доминира долгорочната невработеност. Најочигледна последица на ова е депресијацијата на човековиот капитал на невработените кои со тек на време стануваат невработливи. Кај долгорочно невработените е карактеристична појавата на обесхрабреност во потрагата по работа, поради што овие работници се соочуваат со големи изгледи да преминат во неактивност. Границата помеѓу невработените и неактивните постепено се губи, заради што самиот пазар на труд добива една сосема нова категорија работници кои се наоѓаат помеѓу невработеност и неактивност. Долготрајната економска криза предизвика проблемот на невработеноста постепено да се прелее од страната на побарувачката на страната на понудата. Според тоа, Република Македонија располага со релативно неатрактивна понуда на пазарот на труд што, како констатација, е од особено значење во однос на мерките коишто би се презеле во насока на намалување на невработеноста.

Од претходната елаборација произлегува дека во третманот на невработеноста неопходно е да се примени интегрален пристап. Борбата за надминување на високата невработеност во Република Македонија треба да се води на два фронта: прво, на макроекономско ниво, преку подобрување на општиот макроекономски амбиент во државата; и второ, на ниво на пазарот на труд преку адекватни реформи на институциите на пазарот на труд. Во таа насока, очигледно е отсуството на темелно истражување на ефектите од реформите во институциите на пазарот на труд како што се: донесувањето на Законот за работни односи и неговите измени, воведувањето на

концептот на бруто плата, воведување на минималната плата, опфатот на синдикалното организирање, улогата на колективните договори и сл.

Во тој контекст, неопходно би било да се преземат посеопфатни економски реформи што би го подобриле севкупниот макроекономски амбиент во државата. Една од формите на макроекономските мерки е субвенционирањето на претпријатијата на директен начин за креирање нови работни места или индиректно намалување на трошоците на работодавците за вработување нови работници. Притоа, посебен акцент треба да се стави на креирањето нови работни места во продуктивните дејности, односно во оние сектори што се наоѓаат во подем, со напоредно згаснување на работните места во помалку продуктивните дејности. Овој процес, означен со терминот „креативна деструкција“ треба да биде основен критериум во водењето на структурните реформи.

Од друга страна, стимулирањето на побарувачката може да се постигне преку подобрување на условите за инвестирање и зголемување на конкурентноста на претпријатијата на домашните и странските пазари. Со оглед на карактеристиките на македонското стопанство, коешто се соочува со пазар со релативно мала апсорпциска моќ, особено треба да се поттикнува развојот на мали и средни претпријатија. Во тој контекст, самовработувањето претставува недоволно експлоатиран облик на вработување коешто, доколку адекватно се стимулира преку даночни олеснувања и поволно кредитирање, во иднина ќе треба значително да ја амортизира големата невработеност. Стимулирањето на малите бизниси ќе треба стратегиски да се поттикнува во оние сектори каде што македонското стопанство има компаративни предности во однос на светските пазари и чие производство и услуги би биле извозно ориентирани. Покрај улогата во зголемувањето на агрегатната побарувачка, значењето на овој сектор се гледа и во тоа што ќе придонесе во „формализирањето“ на огромниот неформален сектор во македонското стопанство.

Стимулирањето на понудата на пазарот на труд и нејзино адекватно поврзување со побарувачката може да се постигне и преку соодветни реформи на образовниот систем, а пред сè на високото образование. Денес, сведоци сме на интензивни промени во македонскиот образовен систем како што се: воведување на деветтолетка во основното образование, задолжително средно образование, отворање нови универзитети, дисперзирани студии, зголемен број студиски програми и сл. Сепак, отсуствува темелна евалуација на ефектите од реформите во високото образование, којашто би требало да ги даде насоките за идниот развој на образовниот систем. Еден од облиците што овозможуваат подобра координација меѓу понудата на образовниот систем и потребите на бизнис заедницата се универзитетските бизнис инкубатори. Преку овие бизнис инкубатори би се овозможило поврзување на голем број засегнати страни (стекхолдери) во зедничка платформа преку која би се реализирале бизнис идеите на студентите од универзитетите во Република Македонија сè до нивно прераснување во одржливи бизниси. На тој начин, универзитетските бизнис инкубатори претставуваат форма преку која истовремено би се поттикнувала и понудата и побарувачката на пазарот на труд.

Интегралниот пристап во третирањето на невработеноста значи подеднаква примена на мерките на пасивната и активната политика на пазарот на труд. За разлика од мерките на пасивната политика коишто, пред сè, се однесуваат на социјалните трансфери за невработените, мерките на активната политика се насочени кон асистирање на невработените за нивно враќање на пазарот на трудот и полесно вработување (Martin, 2000). Изразено како процент од бруто домашниот производ, Република Македонија сèуште многу повеќе троши за спроведување на мерките на пасивната политика, во споредба со мерките на активната политика на пазарот на труд. И покрај тоа што во последниве години постепено се зголемуваат средствата што се издвојуваат за мерките на активната политика сепак, може да се заклучи дека сèуште

постои простор за нивна поголема застапеност (Николоски и Печијарески, 2003). При примената на мерките на активната политика на пазарот на труд, внимание треба да се обрне на нивната комплементарност со пасивните политики, како и нивното насочување кон оние целни групи коишто најмногу се погодени од невработеноста и кај кои овие мерки можат да дадат најголем ефект.

Во решавањето на проблемот на невработеност во Република Македонија неопходно е да се користат искуствата од европските земји кои припаѓаат на „клубот на ниска невработеност“, како и поранешните транзициски земји коишто успешно го завршија процесот на евроинтеграција. Во таа насока, со право се укажуваше на неопходноста од соодветна трансформација на Агенцијата за вработување, со цел таа да стане поактивен фактор во функционирањето на пазарот на труд во Република Македонија (Janeska, 2002). Денес можеме да констатираме дека трансформацијата на оваа институција е во завршна фаза.

Заклучни размислувања

Невработеноста, паралелно со останатите аномалии на транзицијата, претставува една од најманифестните појави во македонското транзициско општество. Долгорочната невработеност има далекусежни економски и социјални последици заради што се наметнува потребата од соодветен научен пристап за нејзино надминување. Економските последици од невработеноста се согледуваат во стагнантниот карактер на македонското стопанство коешто, по долги години од започнувањето на транзицијата, сè уште нема остварено значаен раст на бруто домашниот производ. Социјалните последици од невработеноста се изразени преку појавата на екстремна сиромаштија на одделни слоеви од населението, а којашто е придружена со висок степен на маргинализација и социјална ексклузија.

Неусогласеноста помеѓу различните извори на податоци за невработеноста во Република Македонија во голема мера го отежнува нејзиното квантифицирање. Големiot број евидентирани невработени во Агенцијата за вработување ја истакнува несоодветноста на социјалната политика во третманот на невработените. Тука, пред сè, треба да се истакне поттикот за евидентирање што го создава здравственото осигурување на невработените и користењето социјална помош, што би требало да биде решено на поинаков начин. Од друга страна, заради енормниот неформален сектор, емиграцијата и прикриената неактивност, оценетата стапка на невработеност според Анкетата за работната сила се смета за прекумерна. Според тоа, неопходно е да бидат направени одредени подобрувања во спроведувањето на оваа анкета од страна на Државниот завод за статистика.

Македонскиот пазар на труд во голем дел ги има истите карактеристики како и останатите транзициски економии но, истовремено има и свои идиосинкратски белези. Од општите карактеристики на транзициските пазари на труд коишто се манифестираат и на македонскиот пазар на труд се: зголемената невработеност заради иницијалниот транзициски шок, а особено долгорочната невработеност; намалената стапка на учество во работната сила; и изразената сегментација на пазарот на труд, којашто се манифестира со непропорционална распореденост на невработеноста кај различни групи од работната сила. Покрај овие општи белези, македонскиот пазар на труд се издвојува со енормното учество на неформалниот сектор; изразито стагнантниот карактер на тековите на пазарот на труд; и занемарливата секторска реалокација на трудот што настана во процесот на транзицијата.

Досегашната анализа недвосмислено јасно покажа дека невработеноста претставува крајно сложен проблем, чие функционирање или нефункционирање остава длабоки траги во сите сегменти на општественото и индивидуалното егзистирање на сите граѓани на Република Македонија. За подобрување на неговите перформанси се

неопходни радикални промени не само во сферата на економијата, но и во преостанатите сфери, пред сè, правната. Притоа, се чини дека повеќе од задоцнето е решавањето на овој проблем и тој треба да стане приоритет на Владата, затоа што секое негово понатамошно формално третирање (само заради притисокот на јавноста) води кон зголемена конфликтност во македонското општество, со крајно загрижувачки последици. Последиците можат да го доведат во прашање целокупното негово функционирање, односно тие можат да предизвикаат намалување на неговата социјална кохезија до степен на негова целосна дестабилизација.

Имајќи ја предвид сложеноста на проблемот на невработеноста во Република Македонија како од аспект на обемот и карактеристиките, така и од аспект на импликациите, се чини дека тој не може да биде решен само со реформи во сферата на институциите на пазарот на труд. Повеќе од евидентно е дека доколку се сака да се создадат претпоставки за решавање на проблемот на невработеноста неопходни се порадикални реформи на економскиот систем, логистички поткрепени со реформи и на правниот систем. Имено, мерките за надминување на високата навработеност во Република Македонија би требало да ги вклучат, како општите макроекономски реформи, така и адекватна политика на пазарот на труд вклучително и реформи на неговите институции. Само преку соодветни мерки што врамнотежено би ја стимулирале побарувачката и понудата на макроекономско ниво ќе може да се обезбеди континуиран економски развој и постепено редуцирање на невработеноста на долг рок. Реформите на институциите на пазарот на труд ќе треба да овозможат флексибилност на пазарот на труд, при што главно треба да се користат искуствата од понапредните транзициски земји.

Аналогно на претходното, не потценувајќи ги постигнатите резултати од стабилизациски аспект, се чини крајно е време рестриктивната економска политика да биде изменета. Во конкретниов случај тоа би значело, во извесна мера, стабилизираниот економски амбиент во Република Македонија да се искористи за инаугурирање нова економска политика, втемелена врз многу подинамична - агресивна развојна стратегија во чие средиште ќе биде зголемената стапка на инвестиции (фундирана врз домашното штедење и директните странски инвестиции) што би резултирала со зголемена стапка на производство и вработеност.

Секако, ова не е лесно да се оствари, имајќи ги предвид постојната структурираност на македонскиот економски систем и сите слабости и недостатоци што тој ги има, но треба да бидеме свесни дека тоа е единствениот начин за создавање објективни претпоставки за подобар и посигурен живот на македонските граѓани. Имено, економскиот раст и развој што би стимулирале зголемено производство и зголемен извоз претставуваат единствена реална можност за успешно функционирање не само на економскиот систем, туку и на целото македонско општество во сите негови сфери. Со самото тоа, економскиот раст и развој, покрај сите претходно напоменати институционални промени на пазарот на труд, претставува основен предуслов за ублажување на проблемот на невработеноста.

Библиографија

- Blanchard, O.** (1997) *"The Economics of Post-Communist Transition"*, Clarendon Press Oxford;
- Boeri, T.** (1997) "Labour market reforms in transition economies", *Oxford Review of Economic Policy*, 13 (2): 126-140;
- Димитриева, Е. и Јанеска, В.** (2000) „Размисли за можни решенија за совладување на проблемот на невработеноста во Република Македонија“, *Економски и социјални аспекти на невработеноста во Република Македонија и во Република Бугарија и претпоставки за нејзино намалување*, Friedrich Ebert Stiftung, стр.185-199;
- Gligorov, V. and Mojsoska, S.** (2005) "Macedonia: Search for Stability without Growth", *WIIW Current Analyses and Country Profiles*, The Vienna Institute for International Economic Studies.
- Јанеска, В.** (2001) „Современите меѓународни миграции, емиграцијата од Република Македонија и социо-економскиот развој“, Економски институт – Скопје;
- Janeska, V.** (2002) "Employment in South-East Europe, The Case Study of Republic of Macedonia", *Employment and Labour Market Policy in South-East Europe, Country Report for Republic of Macedonia*, Friedrich Ebert Stiftung, pp. 106-125;
- Martin, P.** (2000) "What Works Among Active Labour Market Policies: Evidence from OECD Countries' Experiences", *OECD Economic Studies*, 30(1): 79-113;
- Николовска, Н.** (2000) „Големата илузија-промени“, Новинарски колумни, Утрински весник, Култура, Скопје;
- Николоски, Д.** (2001) „Теоретско-методолошки претпоставки за истражување на феноменот на подвработеност во Македонија“, *Економија и Бизнис, мај 2001*;
- Николоски, Д.** (2004) "Labour Market Flows in Transition Countries with Particular Reference to Macedonia", *Economic Development and Reconstruction Policies in Southeast Europe – The Influence of European Integration*, Дубровник, Mas 7-8;
- Nikoloski, D.** (2009) "The sustainable rate of unemployment in transition countries – A case study for Macedonia", *VDM Verlag*;
- Николоски, Д.** (2011) „Сегментација на пазарот на труд во Република Македонија“, *Економија и бизнис, бр. 154, март 2011*;
- Николоски, Д. и Печијарески, Љ.** (2003) „Регионалните карактеристики на пазарите на труд во земјите во транзиција“, *Зборник на трудови од меѓународниот симпозиум „Регионалната соработка и економскиот развој“*, Економски факултет-Прилеп, стр.161-176;
- Печијарески, Љ. и Роческа, С.** (1998) „Транзицијата во Македонија, помеѓу теорија и пракса“, НИП Метафора, Прилеп;
- Печијарески, Љ., Николоски, Д. и Димески, С.** (2002) „Македонските граѓани на крајот од дваесеттиот и почетокот од дваесет и првиот век“, НИП Метафора, Прилеп;
- Печијарески, Љ.** (2007) „Социологијата како теорија и пракса“, Економски факултет, Прилеп;
- Печијарески, Љ.** (2007) „Социологијата и македонската општествена стварност“, НИП Метафора, Прилеп;
- Печијарески, Љ.** (2011) „Редуцирана автономност“, Матица македонска, Скопје;

Славески, Т. (2001) „Зошто македонските граѓани се чувствуваат несигурно“, Зборник „Македонија 1989-1999“, Институт Отворено општество, Скопје, стр.317-325;

Svejnar, J. (1999) "Labour markets in the transitional Central and East European Economies", *Handbook of Labour Economics*, 3: 2809-2857;

Svejnar, J. (2002) "Transition Economies: Performance and Challenges", *Journal of Economic Perspectives*, 16 (1-Winter): 3-28;

Тодорова, С. (2003) „Ублажување на проблемот на невработеноста - клучна цел на макроекономската политика“, *Економија и бизнис*, 69, 70, 71;